

Over morgen

OVER MORGEN

Mijmeringen voor wie niet van gisteren is

Rik Torfs
& Pieter Marechal

ESSAY

Uitgeverij
**VRJ
DAG**

*Wat vindt u van dit boek? Vertel het ons op Instagram via
@uitgeverijvrijdag met #vrijdagboeken*

© 2021 – Rik Torfs, Pieter Marechal & Uitgeverij Vrijdag
Jodenstraat 16, 2000 Antwerpen
www.uitgeverijvrijdag.be

Omslagontwerp: Shortlife.nl
Vormgeving binnenwerk: theSWitch
Auteursfoto: An Clapdorp

NUR 740
ISBN 978 94 6001 976 0
e-boek
ISBN 978 94 6001 977 7

Niets van deze uitgave mag door middel van elektronische of andere middelen, met inbegrip van automatische informatiesystemen, worden gereproduceerd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

De blik van Anaximander	7
Het is niet altijd vijf voor twaalf, soms is het gewoon kwart voor vier	19
De ideale wereld bestaat niet, en valt sowieso niet te verkiezen	41
Wat we gemeen hebben, zal ons verder brengen dan onze verschillen	61
Een nieuwe wereld mag ook op een oudere lijken	83
Rentmeesters vallen altijd te verkiezen boven zachte heelmesters	103
Robots zullen nooit onze plaats innemen	123
Een goede buur is misschien niet beter maar wel noodzakelijker dan een verre vriend	143
Niet alle verwachtingen hoef je in te lossen	163
Manifest voor het midden	179
Noten	194

**De blik
van
Anaximander**

Anaximander leefde in het oude Griekenland van 610 tot 546 v.C.. Als natuurfilosoof dacht hij na over de aard van de dingen. Zoals vele tijdgenoten was hij op zoek naar het ultieme element dat aan de oorsprong van alles lag. De heersende opvatting was dat aan de basis van het al zich vier cruciale elementen bevonden: water, aarde, lucht en vuur. Ze concurreerden met elkaar en hadden elk hun voorstanders die probeerden te bewijzen dat hun favoriete element uiteindelijk de doorslag gaf. Anaximander vond deze werkwijze te beperkt. Volgens hem was een nieuwe denkpijpe nodig die de voorkeur voor een van de bestaande oerelementen oversteeg.

De filosoof maakte het eerste meetkundige model van de kosmos. Door zichzelf te dwingen ruimer te kijken dan anderen voor hem deden, kwam een veel groter plaatje in beeld. Daarin verscheen een kosmos in constante evolutie. Anaximander meende dat de mens eerst schubben moet hebben gehad. Hij klonk als een voorloper van Darwin. Op andere punten was hij een kind van zijn tijd. Voor Anaximander was de aarde nog het centrum van het universum, en de sterren waren vuur dat we door gaten in het firmament zagen branden. Ook zijn concept van *apeiron*, de oersubstantie waaruit de kosmos is ontstaan, is vandaag volledig voorbijgestreefd. Toch dacht Anaximander dat er banen bestonden waarlangs hemellichamen zich om de aarde bewegen. Op die manier was hij de eerste die stelde dat mensen niet leven in een afgesloten doos, begrensd door de aarde onder onze voeten en de hemel aan het firmament. Zijn zoektocht naar een rationeel verstaan van onze wereld blijft tot op vandaag invloedrijk. Hij stond voor een andere manier van denken waardoor nieuwe inzichten konden ontstaan.

Precies daarom kan Anaximander een voorbeeld zijn voor onze tijd. Ook nu hebben we behoefte aan andere invalshoeken die de bestaande sclerose doorbreken. Eens waren water, aarde, lucht en vuur de vier elementen die over een eigen kamp beschikten en aanhangers hadden. Dat leidde tot uitzichtloze gedachten. Maar ook vandaag klampen steeds meer mensen zich vast aan eigen, schijnbaar vaststaande ideeën zonder open te staan voor de mening van anderen. Mensen keren zich af van elkaar in plaats van samen op zoek te gaan naar oplossingen. Nochtans ligt het waarachtige gesprek ons na aan het hart.

Zo'n tien jaar voor het schrijven van dit boek kwamen we samen op een terras om te praten over politiek. De partij waar we toen allebei lid van waren, had een historische nederlaag geleden. Er zouden er meer volgen, maar dat wisten we nog niet. Een wederopstanding van een breed gedragen centrumpartij leek ons zowel noodzakelijk als mogelijk. We wilden daartoe bijdragen met enkele nieuwe recepten. Het gevolg was een boek met onze ideeën daarover. We gaven het de titel *Wie mooi wil zijn, moet leiden*. Met korte ei.

Tien jaar later is onze samenleving fundamenteeler geëvolueerd dan we toen konden vermoeden. Niet het minst door een virus dat de hele wereld een periode binnenshuis deed schuilen. We leven in een tijd die als een kruispunt of een scharniermoment aanvoelt en dat misschien ook is. In welke mate zal later pas blijken, maar in ieder geval is er heel wat aan de hand. Zo leven we in een geglobaliseerde wereld waarin het zwaartepunt verschuift van Europa en de Verenigde Staten naar andere landen, vooral in Azië, China op kop. De centrumplaats op onze planeet die we onszelf impliciet toekenden, moet worden

herdacht. Verder staan bepaalde aspecten van onze manier van leven onder druk als we de invloed van de mens op onze planeet willen bijsturen. Ondertussen vinden velen het kapitalisme te kil. In hun zoektocht naar alternatieven komen ze weleens uit bij recepten die in het verleden faalden. Doemdenken overheerst al te vaak onze toekomstperspectieven. En dat op een moment waarop, mondiaal bekeken, meer mensen dan ooit het beter hebben dan hun voorouders en wereldwijd extreme armoede afneemt. De welvaartsstaat die – alvast bij ons – daar mee voor kon zorgen, uitgebouwd om zowel een vangnet als een springplank te zijn, wordt in landen waar hij bestaat dan weer in toenemende mate bedreigd.

Gesprekken over hoe we onze samenleving zagen evolueren en wat daarin de rol van de politiek kon zijn, zetten we ook al die jaren na de verschijning van ons eerste boek in de lufte verder. Daarbij verbaasden we er ons over dat sommige stellingen en geluiden zo weinig aan bod kwamen in het maatschappelijk debat. De discussies over hoe we onze wereld beter kunnen maken misten, volgens ons, andere, humanere invalshoeken dan de vastgeroeste, vaak weinig opwindende. En dat terwijl het de hoogste tijd is om onbegane wegen te verkennen, archaïsche gewoonten te doorbreken, onverwachte opties te overwegen. Tegelijk moeten we behouden wat ons dierbaar is. Het getuigt niet van pleinvrees maar juist van mensenkennis om ook dat te erkennen en naar een evenwicht te zoeken.

Grote uitdagingen vragen duidelijke keuzes, maar die vinden enkel een draagvlak wanneer ze voorafgegaan worden door een ernstig debat. Helaas bleek de jongste jaren dat debatten steeds vaker dovemansgesprekken zijn en deelnemers zich meteen verschuilen achter hun eigen gelijk. Een debat dat

potentieel eindeloos ruim kan zijn, oogt op die manier steeds enger. Ten tijde van Anaximander bleek al dat wanneer iemand had besloten zich bij het kamp van een van de vier elementen te voegen, elke openheid verdween voor andere meningen en verrassende manieren om naar de toekomst te kijken. Ook vandaag klampen velen zich vast aan weinig flexibele ideeën die ze proberen op te dringen als de enige weg om de wereld te redden. Wat eens water, aarde, lucht of vuur was, is vandaag declinisme, populisme, collectivisme of ecofundamentalisme. Dit lijstje is zeker niet exhaustief maar zegt alles over hoe een eenzijdige kijk op de wereld positieve toekomstperspectieven verhindert. Laten we de vier elementen even nader bekijken.

Vooreerst is er het *declinisme*, het gevoel dat we er almaar op achteruitgaan. Niemand zal tegenspreken dat er veel fout loopt in de wereld. Negatieve berichten rollen als een pletwals over ons heen. Rampen lijken dagelijkse kost. Zeker in 2020 was dat zo, maar ook in minder onrustige tijden domineert het sombere nieuws. Jobstijdingen dreigen op die manier uit te monden in een onverkort negatieve blik op de wereld. Velen denken dan, impliciet of expliciet, dat het in de toekomst enkel nog slechter kan gaan. Mensen staren zich blind op negatieve evoluties en vergeten dat er tegelijk steeds meer mogelijkheden komen om bestaande problemen aan te pakken. Wat als de Nederlanders tijdens de jaren vijftig van de vorige eeuw niet hadden geloofd dat de strijd tegen het water kon worden gewonnen? Met een declinistisch wereldbeeld was het Deltaplan er nooit gekomen. Zoals er ook vandaag doemdenkers zijn die menen dat een vaccin tegen Covid-19 nooit soelaas zal brengen. De menselijke geschiedenis biedt tal van voorbeelden van schijnbaar onoplosbare problemen waarvoor

toch een uitweg werd aangereikt. Hoe hopeloos een situatie ook lijkt, wanneer we niet langer geloven dat oplossingen mogelijk zijn, belanden we pas echt in de gevarezone. We moeten openstaan voor onverwachte kansen. Zo hoeven klimaatveranderingen niet te leiden tot een krampachtige strijd om het status quo te bewaren, maar kan ook worden gezorgd voor een efficiënter waterbeheer, of voor het cultiveren van andere gewassen die beter met de nieuwe klimatologische ontwikkelingen sporen. Meer zelfs, in een aantal gevallen is het niet omdat we de oplossingen van een probleem niet meteen zien of vinden, dat ze niet bestaan. Soms missen we gezond optimisme dat op zichzelf al het begin van een positieve kentering is.

Tegelijk mag optimisme over onze mogelijkheden nooit leiden tot een naïef en gevaarlijk geloof in een perfecte wereld. Een slechtere remedie tegen het declinisme is nauwelijks denkbaar. De geschiedenis van de vorige eeuw staat bol van voorbeelden die aantonen dat de perfectie voorstellen als een realiseerbaar einddoel tot verschrikkelijke ontsporingen leidt. Vooraleer herauten van extreme ideologieën de kans krijgen aan de macht te komen, is er altijd een fase van groeiend *populisme* waarbij gedesillustioneerde mensen, die vaak terecht boos zijn en een betere wereld eisen, overtuigd worden mee te stappen in een scenario dat stoelt op onrealistische beloften. Ook vandaag zijn er populistische mensen die mensen zo'n betere wereld voorschotelen en bovendien de indruk wekken dat het niet zo moeilijk is om die te bereiken. Er zijn voorbeelden bij de vleet. Zoals de stelling dat de rijken de crisis maar moeten betalen; meteen zullen onze enorme tekorten van de baan zijn. Of de belofte dat het uitzetten van buitenlanders ons de kans

geeft weer helemaal met een propere lei te beginnen. De illusie dat simpele ingrepen volstaan om tot een perfect beleid te komen, klinkt sommigen aantrekkelijk in de oren. Populistische politici voeren aan dat het niet bereiken van die perfectie aan het gebrekkige beleid van de huidige machthebbers ligt, aan hun onwil om het beter te doen. Een gevaarlijke gedachte, want de simplistische oplossingen die populistische alternatieven voorschotelen, leiden vaak tot onwenselijke en onmenselijke situaties. De vraag is niet hoe wij een volmaakte wereld kunnen bereiken, maar hoe we in een onvolmaakte wereld een aangenaam en, misschien meer nog, een zinvol leven kunnen leiden. Het belang van deze gedachte kan niet voldoende worden onderstreept. De vraag is evenmin of mensen deugden of niet, dat is een semantisch spel. Mensen hebben zowel deugden als ondeugden. Zo zitten we nu eenmaal in elkaar. Een realistische mensvisie, mensenkennis en een minimale liefde voor de onvolmaakte mens, daar ligt de sleutel voor een succesvolle politiek.

Een van de steeds luider klinkende alternatieven die populistische mensen ons proberen te verkopen, gaat terug op formules die in het verleden onvruchtbaar bleken. Het communisme, dat na de val van de Berlijnse muur zo dood leek als een pier, lijkt een nieuwe adem te hebben gevonden bij de aanhangers van collectivistische droombeelden. Zo koesteren sommigen bewondering voor de zogenaamd betere manier waarop het Chinese systeem met de coronacrisis omging. Daarbij vergeten ze bewust de onvrijheid of onderdrukking waar heel wat burgers van dat land mee te maken krijgen. Andere aanhangers van het hedendaagse *collectivisme* pleiten voor een overheid die weerom veel meer maatschappelijke sectoren in

eigen beheer neemt, bedrijven inbegrepen, om ons te wapenen tegen een volgende crisis. Het zijn vooral de aanhangers van deze droom die hun pijlen hebben gericht op de rijken. Een rechtvaardige fiscaliteit is een terecht streven waarin heel wat stappen kunnen worden gezet, maar om een simpele oefening gaat het niet. Waar trekken we de grens wat het 'rijk zijn' betreft? Kunnen we ons er ook in vinden dat de overheid wederom komt aankloppen bij de middenklasse? Beseffen collectivisten wel dat de inspanningen van ondernemers niet enkel hun eigen bankrekening doen aangroeien maar evenzeer werkgelegenheid scheppen, rechtstreeks en onrechtstreeks? En dat er inkomsten voor de staat gegenereerd worden die vervolgens voor herverdeling in aanmerking komen? Wie meent dat collectivistische plannen nog zo slecht niet zijn, doet er goed aan te onthouden waar dergelijke experimenten eerder toe geleid hebben. De geschiedenis zou zich best niet herhalen.

Een ander gevaar schuilt in het *ecofundamentalisme*. Dat wordt ongetwijfeld heel sterk door declinisme gedreven, meer dan vandaag wordt vermoed. 'Als we geen heel radicale maatregelen nemen gaat onze planeet ten onder.' Dat is de basisgedachte. Op die manier worden maatschappelijke oplossingen voorgesteld die bij de meerderheid van de bevolking zeer vervreemdend overkomen. Vele burgers zijn terecht bezorgd om een beter klimaat maar willen niet belanden in een wereld die enkel extreme oplossingen aanreikt. Het heeft natuurlijk geen zin om de grote problemen te ontkennen. Ingrepen in onze manier van leven zijn op vele terreinen noodzakelijk. De CO₂-uitstoot moet dringend naar beneden. Ons ongebreidelde gebruik van plastic zorgt voor een gigantische afvalberg in de oceanen. Bossen verdwijnen aan een verschroeiend

tempo. Dat alles staat buiten kijf. Maar bij die noodzakelijke aanpak is ook de plaats van de mens belangrijk. Eenzijdige oplossingen waarbij mensen dicht bij elkaar in een verstedelijkte omgeving moeten wonen en de overige ruimte grotendeels wordt teruggeschonken aan de natuur, leiden tot onwenselijke, claustrofobische levensomstandigheden zoals ook de coronacrisis aantoonde. Een degelijke ruimtelijke ordening is nodig, maar ze moet samengaan met de wens van mensen om intens met de natuur in contact te staan. In zijn boek *Met lichte tred: De wereld van de wandelaar* wijst Ton Lemaire op het bevrijdende effect dat dicht bij de natuur leven voor mensen kan hebben. Het is daarnaast perfect mogelijk verstandig in te zetten op een mix van gedragsverandering en technologische innovatie. Er zijn ook oplossingen nodig die werken. Waarom worden sommige keuzes voor energiebronnen die de CO₂-uitstoot niet de hoogte indrijven overkort aan de kant geschoven? Dat geldt onder meer voor kernenergie. We moeten de mens centraal blijven plaatsen, ook in ons streven naar een gezondere leefwereld. Het recht te ijveren voor een beter milieu en een beter klimaat mag niet worden gekaapt door mensen die een levenswijze willen opleggen die voor het grootste deel van de bevolking deprimerend klinkt en haar opstandig maakt. In ieder geval leidt zo'n aanpak tot een afnemende steun voor terechte maatregelen die een beter milieu of klimaat beogen. Dat laatste weten we eigenlijk wel, maar wordt in de praktijk telkens weer vergeten.

Declinisme en ecofundamentalisme laten zich leiden door somberheid en doemdenken. Populisme en collectivisme net door het tegendeel ervan, het ongebreidelde verlangen naar en geloof in de verwezenlijking van een ideale wereld. Allen

kiezen voor eenzijdige, naar het extreme neigende invalshoeken. Geen enkele van deze vier pistes levert realistische of wenselijke oplossingen voor de vraagstukken van vandaag. Integendeel, ze zullen ons doen ontwaken in een wereld waar geen plaats meer is voor de rechten en vrijheden van vandaag. Dat die niet voor eens en voor altijd verworven zijn, bleek ook in de coronatijd wanneer disproportionele maatregelen om de gezondheid te beschermen meer dan eens verleidelijk bleken.

Wij weten heel zeker dat we deze extremen niet wensen. En wij willen voorkomen dat dergelijke gevaarlijke denkwijzen meer ingang en gedragenheid vinden. In de eerste twee hoofdstukken van dit boek duiden we dat. Maar we beseffen tegelijk maar al te goed dat zulks niet volstaat. Je overtuigt mensen niet door hen te wijzen op foute redeneringen die ze volgens jou maken. Ze reageren wellicht vol ergernis, het debat versteent en compromissen blijven uit. Dus is er behoefte aan een heel andere zienswijze die minder polariserend werkt. Met een meer mensgericht verhaal, een uitdrukking die te vaak wordt gebruikt maar die niettemin inhoud heeft. Een onmisbaar onderdeel ervan is een open en herbergzaam debat, omdat juist in dat debat zelf het menselijke gestalte krijgt. Dat is niet vanzelfsprekend in een verminkte debatcultuur die er vooral is op gericht extremen tegen elkaar uit te spelen via een woordenstrijd die vermakelijk is voor een breed publiek. Te veel debatten gaan vandaag tussen diametraal tegenovergestelde extreme ideeën. Voor onderbouwde nuance is geen plaats, zodat het soms lijkt alsof ze niet bestaat. Een recent voorbeeld daarvan biedt de gezondheidscrisis: alsof er enkel keuze is tussen zeer strenge coronaregels en uiterst soepele. Toegegeven, de discussies tussen extremen zijn ongetwijfeld

entertainend. Media smullen ervan. Wie een simpel klinkende mening luid genoeg verkondigt en daarbij gebruikmaakt van een pakkende oneliner, kan op aandacht rekenen. Terwijl wie voor nuance gaat in de marge dreigt te verdwijnen. Veel leveren dergelijke debatten niet op. Niemand komt daardoor dichterbij de andere te staan, niemand verwerft nieuwe inzichten. En dat geldt ook voor debatten wanneer ze plaatsvinden ver van de spotlights van kranten en televisie maar op sociale media tussen de burgers van dit land, de mannen en vrouwen in de straat. Ook daar blijkt het loskomen van het eigen grote gelijk steeds moeilijker.

Hoe komen we wel tot een debat dat tegenstanders niet verder uit elkaar drijft maar ze net dichterbij elkaar brengt? Hoe krijgen we anderen mee in een verhaal dat zowel zij als wijzelf herkennen? In het derde hoofdstuk behandelen we de elementen die, volgens ons, tot een gemeenschappelijke basis kunnen leiden waardoor mensen met uiteenlopende ideeën elkaar toch kunnen vinden om samen stappen voorwaarts te zetten.

In die zin is de ruime blik van Anaximander actueler dan ooit. Voor aanhangers van de hedendaagse equivalenten van water, aarde, lucht en vuur is dat waarschijnlijk niet meteen vanzelfsprekend. Ze krijgen ongetwijfeld de indruk dat wat hen dierbaar is het alleenrecht op de waarheid verliest wanneer ook naar anderen wordt geluisterd. Ze menen dat ze hun ideeën slechts in een verwaterde vorm terugvinden. Toch moeten we ook met hen de stappen zien te zetten die ons in een nieuwe en betere richting doen wandelen. Daarom is een ander paradigma nodig. De vraag mag niet langer zijn wie gelijk heeft, maar wel in welke nieuwe denkwijze mensen zich

voldoende kunnen terugvinden zonder hun eigen waarheid als de enig mogelijke blik op de wereld te zien. Daarvoor is zowel in onze als in voorbije tijden voldoende inspiratie te vinden.

Er zijn meer meningen nodig dan de sombere die tot doemdenken leiden, en dan de extreme die een ideale wereld beogen. Het is mogelijk met een andere blik naar de toekomst te kijken, waaronder misschien ook de blik die we in dit boek beschrijven. In het vierde tot en met het achtste hoofdstuk behandelen we uitdagingen van deze tijd waar oplossingen wel terug mogelijk worden mits we starten vanuit een visie die trouw is aan de blik van Anaximander. We zetten onze zoektocht vervolgens ook graag verder met wie, net als wij, meer gelooft in het herbergzame meningsverschil dan in het grote gelijk. Een optimisme aandurft dat niet opgeklopt en evenmin naïef is. In het laatste hoofdstuk schotelen we daarom een manifest voor om tot een nieuw midden te komen. Een midden waar we zelfs hen die een andere mening hebben dan de onze kunnen treffen om toch een gezamenlijk standpunt in te nemen dat problemen kan aanpakken en een betere toekomst weet te realiseren.

**Het is niet
altijd vijf voor
twaalf,
soms is het
gewoon kwart
voor vier**

In de veertiende eeuw kreeg Europa af te rekenen met een ziekte die in vijf jaar tijd een derde van zijn bevolking het leven kostte. De zwarte pest zorgde voor een complete ontwrichting van de toenmalige samenleving. De gevolgen waren zo groot dat pas rond 1600 het bevolkingspeil weer het niveau bereikte van net voor de ramp. De verschrikkelijke dood van velen kwam door een bacterie die via zwarte ratten werd verspreid, maar tot voor kort werd ook de mogelijkheid open gelaten dat het om een virus ging. De mensen die tussen 1346 en 1351 de hele wereld rondom hen zagen instorten, hadden het raden naar de oorzaak van hun lijden. Zij konden terecht spreken van een spreekwoordelijke ‘vijf voor twaalf-situatie’. Als iedereen lijkt dood te gaan aan een onbekende ziekte, vrezen mensen dat het einduur niet alleen voor hen als individu maar voor de hele mensheid is aangebroken. Toch kwam ze deze tegenslag te boven.

Voor het eerst in honderd jaar krijgen we weer af te rekenen met een wereldwijde pandemie. Elk overlijden door Covid-19 is het verlies van een vader, moeder, dochter of zoon en verdient het te worden bekeken vanuit het lijden dat het de nabestaanden brengt. Een mensenleven is meer waard dan zomaar een cijfer dat deel uitmaakt van een optelsom die 's avonds op het journaal aangeeft welke richting de curve uitgaat. Tegenslag slaat ons in dergelijke tijden zo hard in het gelaat dat we ervan overtuigd geraken, even toch, dat de uppercut die we kregen tot een knock-out zal leiden. Want naast het verlies van levens heeft de epidemie andere negatieve gevolgen. Zoals het verder aangroeien van de schuldenberg omdat de overheid nog meer uitgaven dan gewoonlijk op zich moet nemen, en een sputterende economie die velen in een benarde situatie brengt.

Op zo'n momenten zien we de toekomst somber in. Niet ten onrechte. Maar net als we in de touwen hangen, moeten we vertrouwen op onze vele talenten.

Tienduizend jaar geleden waren er minder dan tien miljoen mensen, vandaag meer dan zeven miljard. De overgrote meerderheid heeft een beter leven dan haar voorouders. We leven langer, we kunnen weliswaar niet alle maar toch veel meer ziekten bestrijden, we hebben de mogelijkheden om gezonder te leven en we ontwikkelden allerlei hulpmiddelen om ons bestaan beter en aangener te maken. Ondanks de doemdenkers, de coronacrisis en andere tegenslagen is er dus reden tot optimisme. En toch is de houding van wanhoop heel menselijk.

De gedoemde mens

Altijd in de geschiedenis duikt de gedachte op dat de mensheid boven haar stand leeft. Het overkwam Adam en Eva in de tuin van Eden, in het bekende verhaal uit het boek Genesis. Hun zorgeloze leven eindigde toen Eva door een slang werd verleid om, ondanks het verbod van God, de vrucht te eten van de boom van goed en kwaad. Het argument waarmee de slang Eva overtuigde was dat haar ogen zouden opengaan en ze zoals God zou zijn. Het tegendeel geschiedde. Door het eten van de verboden vrucht werden Adam en Eva verdreven uit het paradijs.

In het verhaal zit een blijvende waarheid. Het verlaten van de tuin van Eden zou een mythische vertaling kunnen zijn van het moment waarop de mens het land ging bewerken en